

SÅRBEHANDLING PÅ MEDELTIDEN

Vad gjorde man när man fick ett sår?

Hur kunde man ha behandlat Mauritz när han kom till Kronobäck?

Vi vet att man börjat förstå vikten av att hålla såret rent. Vid ett mindre sår stillades inte blödningen omedelbart. Det var viktigt att såret fick fortsätta blöda så att inget "elakt blod" blev kvar. Sedan stoppade man blödningen genom att hålla mot med en kompress av fnöske, vilket var innanmätet från svampen fnöskticka, som hade kokats och sedan torkats.

Fnösktickan ansågs som en nyttoväxt och odlades i Sverige.

Man planterade gärna lövträd nära gårdar och byar, framför allt oxel som ansågs ge extra stora tickor. Fnöske var blodstillande genom att blodet genom kapillärkraften suggs upp i det torra fnösket och de röda blodkropparna koagulerar snabbare. Ibland kunde man även lägga på spindelväv, som har en bakteriedödande effekt.

Fnöskticka

Man använde ofta **såromslag** av tjock gröt gjord av livsmedel som äggula, smör, ister, salt, honung, sirap, kokt mjöl eller kåda. Torkade eller färska växter som malört, angelika, kamomill, mynta eller enbär användes också samt den innersta barken av tall, ek och björk.

angelika-rot

Ett **plåsterliknande** material fick man genom att pressa saften ur blad med ett kallt strykjärn på en bit tyg och låta torka. Man kunde också spara tyg indränkt med tjära, beck eller kåda. Som tyg användes linne vilket har funnits i över 9000 år. I Norden finns säkra belägg på linspånad under äldre järnålder. I Sverige

kom linodlingen att koncentreras till Norrland. Kyrkotionde erlades ofta i linneväv och från omkring år 1300 erhöll Hälsingebönderna rätt att erlagga kronoskatten i linne.

Sårsalvorna man använde kunde vara en rätt makaber affär. En fransk barberare/kirurg berättade på 1500-talet hur ett recept kunde se ut: Ett par nyfödda hundvalpar, ett skålpund daggmaskar, 2 skålpund liljeolja, 6 uns venetiansk terpentin och 1 uns brännvin. Hundarna kokades levande tills köttet lossnade från benen. Dagg-maskarna dödades i vitt vin för att de skulle tömma ut jorden som fanns i deras tarmar. Allt kokades ihop och silades genom en duk och slutligen tillsattes terpentin och brännvin.

Till och med mumier användes, vilka man importerade från Egypten och efterfrågan var som störst på 1500-talet.

I Norden använde man fast fett som smör och ister, vilket smältes och färska eller torkade örter rördes ner i smeten. Ringblomssalva och kådsalva var de mest vanliga.

Hur bra salvan än var hade den inte mycket effekt om den inte lades på tillsammans med en bön, en så kallad **galder**. Den äldsta man känner till är en fornengelsk tillbedjan från 800-talet nedskrivna i början av 1000-talet. I en lång bön omtalar man

nio olika örter som är verksamma i salvan och avslutar med: *Var verksam på bölder med etter och flogvärk (plötslig smärta).*

Ramsor och besvärjelser användes vid olika åkommor. När det blöder: *Stanna, stanna du blod som vattnet gjorde i Jordans flod då Johannes vår herre Kristi döpte. I tre heliga namn. Mot halsbränna: Halsbränna, rövränna bort ur min mage och dit i grannens åkerhage.*

Något som inte har med sårvård att göra men som är intressant är att det finns en avhandling från 1500-talet om älgen. Under 1500-talet ansågs älgen vara det olyckligaste av alla djur, vilket gav den dess tyska namn Elend (*elände*). Man antog att älgarna var drabbade av "fallandesjuka". Epileptiska älgar stupade i skogarna, men djuret använde egenvård när det drabbades av ett anfall. Genom att i sittande ställning föra ena bakklöven mot örat fick den snart krampryckningarna att upphöra. Älgklöven fick därför rykte som antiepileptikum. Man rekommenderade förebyggande behandling genom att personer med "fallandesjuka" alltid bar en ring gjorda av älgklövar. Om man fick ett anfall kunde man kratsa sig i örat med en liten spatel gjord av en älgklöv. Inte konstigt att många fick hål på trumhinnan på den tiden.

älgklövar

Receptförslag:

Mot hosta – Krossa linfrö och blanda med honung och peppar. Skyddar även mot "onda ögat" och spöken.

Febernedsättande – en liten bit lakritsrot, ½ tsk torkade lindblommor, ½ tsk torkade kamomillblommor, ½ tsk torkade fläderblommor, 6 dl kokande vatten, honung. Skala och bulta lakritsroten och låt den och blommorna dra i vattnet en stund. Söta med honung efter smak. Drick ett glas var tredje timme, varmt eller kallt.

Pinka lätt vatten – torkad persilja och öl hettas upp och ska drickas varmt.

Mot näsblod – Gnid in saft från purjolök, nässla eller dill i näsan.

Mot tandlossning – Tvätta din mun en gång i månaden med vatten och vin kokat med törel.

Huvudvärk – Blanda några korn senapsfrö eller malört med ättika och badda huvudet.

Urinvägsinfektion – drick te av mjölonris och åkerfräken.

törel

mjölonris

åkerfräken

Texten finns att hämta på vår hemsida www.kronoback.org

MEDICINER PÅ MEDELTIDEN

Under medeltiden hade man olika former av sjukdomsbotande åtgärder tex *läran om att man hade fyra vätskor i kroppen (kallas numera Humoralpatologi)*. Den utvecklades redan 400 år f Kr i Grekland av **Hippokrates** och gällde ända fram till 1800-talet, även om man på 1500-talet började ifrågasätta teorin.

Vätskorna är gul galla, svart galla, slem samt blod. Personligheten kunde kopplas till fördelningen av vätskorna. Melankoliska personer har överskott av svart galla. Hade man överskott av blod blev man glad, optimistisk och lättsam. Överskott av gul galla gjorde personen uppbrusande, häftig och kolerisk. Överskott av slem gjorde personen trög, sävlig och flegmatisk. Det var dock på de kroppsliga tillstånden, sjukdomar, som man använde teorin mest.

I praktiken granskade läkarna urinens kvalité och kunde då följa sjukdomens olika faser vid patientens sjukbädd.

För att återställa balansen mellan kroppsvätskorna var utdrivande behandling viktig, dvs det man kallar åderlåtning. Man använde blod-sugande iglar eller öppnade ett blodkärl med kniv.

Det man annars hade att tillgå för att försöka bota sjukdomar var olika växter. På 1500-talet skapade schweizaren **Paracelsus** den så kallade signaturläran, där tanken var att växter som i något avseende påminner om ett karakteristiskt drag hos en sjukdom eller dess orsak, innehåller ett medel mot sjukdomen. Principen "*lika botar lika*" föddes. Blåsippans blad är formade som leverlober och därmed lämpliga i behandlingen av leversjukdomar. Man använde dock också kemiska läkemedel som kvicksilver, koppar och svavel, vilka bereddes till pulver eller salvor.

Den kända astronomen **Tycho Brahe** (1546-1601), som bodde på Uranienborg i Öresund, var aktiv som läkare och hade olika förslag på botemedel mot sjukdomar. Det som på 1300 talet hade varit en fasa, digerdöden, var fortfarande på 1500-talet en påtaglig fara och Tycho Brahe hade bl.a. 3 olika recept mot pest. En av dem innehöll enhörningshorn (*tanden från en narval*) tillsammans med en blandning av svavel och järn samt saffran och renad enbärs- och bärnstens-olja. Ordinationen var 8-12 droppar i en vattenlösning. Den kunde förstärkas genom att ge en tinktur av koraller, safir, och pärlor samt drickbart guld. *Tycho Brahe* miste sin dotter Kirstin i pesten, vilket kan förklara hans intresse för bekämpningen av sjukdomen.

Mot epilepsi kunde man använda skallbenet på en hängd eller steglad människa. Detta skulle malas till ett pulver samt tillsättas frön från en pion. Medicinen fick dock inte tas när det var nymåne.

Det var emellertid örter som var den viktigaste källan vid medicintillverkning.

Mot njursten var det bra att använda en blandning av persilja, kardemumma, fikonkärnor och bärnsten.

Ett gammalt kinesiskt talesätt som omtalades i läkeböckerna redan på 3000-talet f. kr. var: "Äter man ett stycke ingefära varje morgon får apotekaren dö av hunger"!

Ingefära: Har använts mot förkylning och för att stimulera hjärtat samt att påskynda nedbrytningen av stärkelse i maten tillsammans med peppar, chili, paprika och senap.

Kanel: Har använts som läkemedel i över 4000 år för att värma kalla händer och fötter, motverka gaser i magen och diarréer. Det ingick också i karmelitspriten, vilken tillverkades av munkarna i klostren och innehöll många andra kryddor. (Spritens används fortfarande i Eau de Cologne.)

Senap: Man gjorde grötmslag med krossade senapsfrön, som gav en värmande känsla i huden och det kunde användas för att bota värk.

Kryddnejlika: Användes mot tandvärk (*det gör man fortfarande i Indien*).

Fänkål, pepparmynta, anis och timjan har kramplösande effekt på mage och tarm.

I gamla hostmediciner fanns båda anis, timjan, pepparmynta och lakrits. Samma ingredienser finns i våra dagars halstabletter för att stimulera saliven och därmed ge en hostdämpande effekt. Timjan utvidgar bronkerna och kan användas vid halskatarr.

Under medeltiden var det munkarna som förde traditionerna från grekerna vidare och i klostrens trädgårdar odlades kryddor och medicinalväxter. Den första tryckta svenska örtaboken utgavs år 1522 av Vadstena-munken **Peder Månsson**.

Växter har använts på många olika sätt. Man visste inte varför men man hade erfarenhet av att det fungerade. Redan de gamla egyptierna visste att mögel från bröd eller gröt kunde bota sjukdomar/ infektioner. På 1500-talet kom det första antibakteriella medlet, nämligen kvicksilver mot syfilis. Det gick ända till 1910 när ett första antibiotikum framställdes. Namnet var arsfenamin och även det användes mot syfilis. Detta var i bruk fram till 1940-talet, då det ersattes av penicillin.

På medeltiden var det munkarna i klostren som var de mest kunniga på medicintillverkning, sålunda också i Kronobäck.

Texten finns att hämta på vår hemsida www.kronoback.org

LÄKEMEDELSHANTERING PÅ 1500-TALET

När man intresserar sig för klostren och hur klosterlivet var på medeltiden dyker olika frågor upp. Speciellt eftersom man vet att munkarna och framför allt Johanniterna var de som var mest kunniga inom medicin och läkarkonst på den tiden.

Man funderar över hur man gjorde medicin och hur den tillverkades den?

Vi ställde frågorna till **Bo Ohlsson** leg. apotekare; Sektionen för farmacihistoria (inom Apotekarsocieteten)"som svarade så här:

1. Gjorde man tabletter på den tiden?

Man gjorde inte tabletter som vi känner dem idag med något hoppresat pulver. Däremot hade man någon sorts piller, där man rullade den färdigblandade pillermassan, som hade konsistens som plastellin eller keramiklera, till en jämn sträng, vilken sedan delades in i lika stora delar med hjälp av ett kamliknande verktyg. De "råpiller" man nu hade blev sedan pudrade med talk eller nikt, (som är ett pulver av sporer från mattlumner), för att pillren inte skulle klibba ihop. De bearbetades därefter till klotform med en s.k. pillertrissa.

2. Var det mest avkok från örter eller dylikt?

Flytande extrakt av alla möjliga växtdelar, rötter, blad, blommor, frukter, frön, bark, skott m.m. utgjorde en stor del av beredningarna. Hur man gjorde berodde på råvaran och bestod i att blötlägga denna, ibland rätt så länge, upp till veckor. Man blötlade i vatten (oftast kokande), utspädd etanol i form av vin eller öl samt ättiksyra i form av vinäger eller surnat öl. Man använde även sur mjölk ibland, vilken innehåller mjölksyra.

procedur var eller hur stora mängder man gjorde. Mycket få dokument kring tillverkningsmängder finns.

Viktigt är dock att förstå att vi idag inte säkert vet hur vanlig en viss

3. Gjorde man salvor och i så fall hur gjorde man?

Man gjorde salvor och det man kan kalla liniment (rätt så flytande), men också pastor som var ganska fasta samt plåster. Till detta hade man en grundmassa av vax, harts eller fett, vilket man hade upplöst det verksamma medlet i.

Denna plåstermassa smörjde man ut på ett tyg- eller skinnbit, vilken bands över den kroppsdel, som de läkemedelskunniga hade föreskrivit. Rätt intressant att notera är att denna kroppsdel inte alltid var den sjuka. Där plåstret blev satt styrdes av diverse magiska, astrologiska och andra liknande spekulationer.

Tillverkningsprocesserna var i stort sett enkel bearbetning i mortel av aktiva ämnen och hjälpämnen. Krämer var inte vanliga.

4. Förvarades det i krukor av lera eller hade man glas och flaskor?

Den billigaste förpackningen både för det man hade på lager och det som utlämnades har varit svepaskar av näver eller liknande. Där fanns också svarvade trädosor upp till ½ liter samt keramik-kärl av varierande storlek, några upp till flera liter.

Glaskärl är kända sedan fornegyptisk tid och kan ha importerats hit från Centraleuropa men detta är osäkert. Tillräckligt billigt för utbredd apoteksanvändning blir glaset först på 1700-talet.

5. Fick folk behandling på stället eller skickade man med någon sorts medicin som folk kunde använda i hemmet?

Det berodde på vilken behandling det var och om det fanns medicinsk personal i närheten. Åderlåtning kom att bli rätt utbredd och gjordes säkert ofta i hushållet.

Eftersom många av läkemedlen skulle tas vid måltid eller vid sänggående, har man haft någon hanterlig förpackning att lämna ut dessa i, möjligen i något kärl som patienten/kunden själv hade med sig.

Texten finns att hämta på vår hemsida www.kronoback.org

